

К ДИСКУСІЯ

Чому в нас немає політичної науки

Юрій Мацієвський

На початку 1990-х років Сергій Білокін поставив питання: чи має Україна історичну науку? Кілька років пізніше Марк фон Гаген вивів це питання на рівень міжнародної дискусії. Йшлося, звісно, не про історію як таку, а про її рецепцію і трансляцію науковими осередками в світі. Висновок американського професора був невтішний. Українська історія, україністика взагалі, поза кількома винятками, була фактично відсутня в європейських, американських чи азійських університетах.

Питання про те, чи має Україна науку політичну, також лунало не раз, у різний час і в різний спосіб. Нещодавно у «Критиці» його порушив Сергій Куделя («Чи можлива в Україні політична наука?»: «Критика», 2012, ч. 1–2). Відповідь на це питання втішає ще менше. В Україні досі немає політичної науки у сенсі наукових досліджень. Я загалом поділяю цей висновок, але не поділяю радикальних суджень і повчального патосу статті. Крім того, я вважаю, що причини слід шукати глибше. Так чи інакше текст змушує уважніше поглянути на ситуацію і поставити декілька вужчих питань. Почну з двох вступних зауваг.

Коли говоримо про політичну науку, мусимо розрізняти викладання і дослідження. З-поміж політичних досліджень, про які пише Куделя, мусимо розрізняти академічні (університетські) та експертні (аналітичні). Якщо перші великою мірою залишаються переважно описовими і нормативно орієнтованими, то другі – великою мірою емпіричні. В Україні діє 47 визнаних think-tanks, що ставить нас принаймні за кількістю на 25 місце у світі і 3 місце у Східній Європі*.

Статтю Куделі побудовано на протиставленні доброї («західної») і «поганої» або відсутньої української академічної політології. Таке протиставлення хоча й очевидне, проте досить грубе. Не всі опубліковані на Заході праці дають нове знання, як і не всі видані в Україні тексти є суцільно описові. Втім, у тут не збираюся відбілювати українські дослідження. Зрозуміло, що у західній англословній традиції у соціальних науках є визнані всіма засади здійснення досліджень, чи своєрідний канон, а в Україні є тільки його відблиск у формі вимог до наукових праць. Стиль протиставлення, крім того, показує, що автор вибирає академічну ідентичність. Не хочу піддавати сумніву право кожного науковця будувати свою наукову кар'єру там, де йому ліпше. Проте академічна ідентичність є важливою не так у розумінні ототожнення себе з тією чи іншою академіч-

ною спільнотою, як у розумінні соціальної практики. Коли ми хочемо змінити щось на краще, ми свідомо долаємо наявні обмеження і впроваджуємо зміни там, де вони необхідні.

би, щоб і ця дискусія пішла звичним шляхом. Тому пропоную не так альтернативні, як додаткові пояснення до того, що вже окреслив Куделя, аби подальша розмова зійшла з пошуку при-

Малюнок Володимира Казанського

Агенти чи структури?

Далі я перейду до предметного обговорення винесеного у заголовок питання. Нагадаю, що головною причиною занедбаного стану політичних досліджень в Україні Куделя вважає відсутність академічної спільноти. Іншими словами, нам бракує «агентів» змін. Попри те, що таке пояснення слушне, воно неповне. Тому я спробую доповнити картину, зосередившись на «структурах», у яких ці «агенти» функціонують.

Дискусія про роль агентів і структур має довгу історію у політичній науці. Тепер, коли науковці, здається, погодилися, що ці пояснення повинні не протиставлятися, а доповнювати одне одного, початок дискусії нагадує суперечку про курку і яйце. Я не хотів

чин до пошуку виходу з теперішнього стану.

Справді, українська політнаукова спільнота атомізована і не виконує властивих таким спільнотам функцій контролю за якістю наукової продукції та дотримання етичного кодексу в галузі. Справді, в Україні протягом двадцяти років якість політичних досліджень не досягла ні європейського, ні американського рівнів, а опис уже відомих речей не переріс у їх пояснення. Врешті, треба визнати й те, що використання як кількісних, так і якісних методів досліджень залишається радше винятком, ніж правилом.

Перелік причин цього стану в автора зводиться до трьох: 1) домінування у науковому середовищі науковців, що «вийшли з шинелі науко-

вого комунізму і катедр історії КПРС»; 2) незнання сучасних методів досліджень і доробку європейських і американських авторів; 3) «україноцентричний» фокус досліджень, що виявляється в орієнтації на російські, а не західні зразки.

Тут можна було би перелічити і набагато більше причин, які стримують розвиток не лише політичної науки, але й суспільних наук загалом. Кожен за бажання міг би доповнити цей перелік. Чи справді в такому разі соціальні науки неможливі у неліберальних суспільствах? Дивлячись на Латинську Америку, Росію чи Китай, бачимо, що можливі, але їх стан від країн до країн і від дисципліни до дисципліни досить різний. У Латинській Америці політичні події (часті зміни урядів і рухи то до демократії, то від неї) призвели до появи «транзитології». Тимчасом у Росії згорання демократизації на початку ери Путіна поставило дослідників перед вибором: зберігати відданість режимові чи науці. Це розкололо тамтешню політнаукову спільноту на лояльну більшість і нелояльну меншість, яка об'єдналася у кількох наукових осередках, де соціальні та політичні дослідження залишаються «живими».

Китай тут виглядає окремим випадком, але не через те, що соціальні науки там іде років тридцять тому суттєво відставали від природничих. Тривалий економічний розвиток і усвідомлення потенціалу Китаю спричинили «вибух» «Китайських досліджень» не лише у різних частинах світу, але й стимулювали їх розвиток у самому Китаї.

Отож причина (або причини) занепаду політичної науки в Україні полягають не так в агентів змін, як у структурах, у яких ці агенти функціонують. Іншими словами, причина не у відсутності наукової спільноти, чи навіть її якості, як у відсутності академічного середовища, у якому можливі політичні, і не тільки, дослідження. На сьогодні в Україні є понад 800 кандидатів і 154 доктори політичних наук. Якщо взяти до уваги, що політичними питаннями займається значна кількість людей із дипломами кандидата і доктора з філософських, історичних чи соціологічних наук, то хоч і дифузна, але така політнаукова спільнота в Україні існує. Інша річ – якість наукової продукції, яку ця спільнота продукує. Доводиться погодитися зі спостереженням Куделі про те, що лише кілька осіб мають опубліковані на Заході монографії. Проте у колективних працях українців буде з десяток, а в міжнародних журналах статті опублікували близько двох десятків дослідників. Якщо оцінювати наукову спільноту не за кількістю, а за визнанням її наукової продукції у світі, то наша політнаукова спільнота не перевищить пів сотні осіб. Потенційно вона є більшою, якщо взяти до уваги магістрів і докторів, які здобули другу освіту на Заході і працюють в Україні. Це переважно люди середнього та молодого віку, які тільки починають наукову кар'єру. Сюди слід додати викладачів і дослідників,

* Див.: 2011 Global Go To Think Tanks Index Ranking and U. N. Presentation // <http://www.gototthinktank.com/>

що бували за кордоном у рамках академічних обмінів. Разом вони можуть стати самодостатнім ядром політичних науковців, про яких пише Куделя. Це, послугоуючись висловом Маркса, «клас у собі», але ще не «клас для себе».

Хоча якість академічних політичних досліджень в Україні не досягає світових стандартів, я далекий від думки, що геть усе видане в Україні не має наукової цінності. Тут можна жалітися на те, що у нас досі немає бодай одного справді наукового журналу, чи те, що немає дієвої професійної асоціації. Кілька спроб створити одне і друге були, але всі зазнали невдачі. Отож причина таки не в людях, а у структурах (інститутах), у яких люди взаємодіють. Іншими словами, у нас немає академічного середовища.

Що таке академічне середовище? Це сукупність норм і зразків поведінки, що стимулюють науковий пошук. Це переважно неписані правила, які базуються на таких принципах:

- наукова діяльність, як і будь-які інші види людської діяльності, передбачає конкуренцію;

- якість наукової продукції визначається її визнанням на науковому ринку;

- жодні знання не є абсолютними. Науковий пошук – це безупинний процес конструювання, верифікації та фальсифікації теорій.

Якщо у суспільстві, в університеті, на кафедрі немає наукової конкуренції, яка стимулює появу якісної наукової продукції, а наявна продукція захищена статусом її носіїв, то таке середовище не можна вважати академічним.

Три моделі освіти

Наведені тут приклади латиноамериканських країн, Росії чи Китаю кажуть нам, що академічне середовище, хоч і в обмеженому вигляді, а таки можливе. Виглядає так, що у неліберальних суспільствах таке середовище виникає не завдяки, а всупереч усталеним інститутам і практикам. Це своєрідні острівці, творені свідомими зусиллями людей. Ці острівці виникають в університетах і в недержавних дослідницьких установах. По-іншому їх можна назвати осередками громадянського суспільства, тому що продукт, який вони створюють, себто нове знання, служить суспільству, а не приватним інтересам чи владі. Тут ми повертаємось до ролі людей, які, каже досвід, можуть створювати сприятливі або несприятливі для розвитку науки структури.

Середовище, яке існує в університеті, відображає базову модель освіти. Дещо спрощено можна говорити про три широкі моделі освіти, що сформувалися в XX столітті і існують до сьогодні: репресивну, ліберальну і гібридну. Кожна з них відповідає базовому типу суспільства в якому вона домінує. Репресивна модель заснована на придушенні будь якої думки (ініціативи), що виходить за межі усталених догм. Колектив у такій моделі – все, індивід – ніщо. Таку модель знаходимо в тоталітарних режимах XX століття. Протилежною до неї є ліберальна модель освіти, що заснована на принципах критичного мис-

лення, нестандартного сприйняття дійсності, стимулюванні творчості й інновацій. Індивід там не є членом лише однієї групи, а співпрацює з іншими одразу в багатьох групах. Це формує навички соціальної взаємодії і відповідальності за свої вчинки. Ця модель у цілому відповідає режимові ліберальної демократії. Щось проміжне знаходимо у тих суспільствах, які позначають дефініціями з префіксами пост- чи нео-. Така модель, що її найзагальніше можна назвати гібридною, в різних пропорціях поєднує в собі елементи репресивної та ліберальної освіти. Якщо поглянемо на провідну модель освіти в Україні, то її можна назвати пострепресивною. Така модель буде типовою і для більшості пострадянських країн. Університети там не є самоврядними установами. Залежність від міністерства, яке надає держзамовлення та фінансує переважно навчальну, а не наукову діяльність перетворює їх на продовження школи. Конформізм і місцевий варіант політичної коректності лежать в основі такої моделі. Недарма українські університети ще й досі займаються виховною роботою. Одним із наслідків, наприклад, є збереження і безумовне використання зайемника «ми» в наукових роботах. Соціальні, зокрема політичні дослідження, здебільшого є псевдонауковими, і переважна частина наукової спільноти сприймає це як належне.

Як створити академічне середовище у постсовєтському університеті?

Логічним виглядає два шляхи творення таких осередків, які умовно можна назвати «витворення структури» і «трансформацію структури». Перший означає створення цілікового нового типу університету, а з ним і живого академічного середовища, на зразок Центральноєвропейського університету в Будапешті чи Європейського університету в Санкт-Петербурзі. Створювати такий університет уже пізно, а може, ще зарано. В Україні є кілька університетів, що були засновані чи перезасновані після 1991 року. Це вже не совєтські установи, але ще й не ліберальні. Перше покоління викладачів, яке починало розбудову цих університетів, виховала радянська школа. Сьогодні їх, напевно, можна порівняти до «ліберальної» опозиції в лавах КПРС, але так чи так вони поряд із ліберальними цінностями принесли й інституційні зразки управління, взаємодії та прийняття рішень, що були характерні для радянських освітніх установ. Виховане у такому дифузному інституційному середовищі друге покоління викладачів, яке водночас є першим пострадянським поколінням, всотало якісь елементи ліберальної освіти. Типовим переконанням, наприклад, є те, що хабарі чи плагіат це непристойно, але часто-густо у своїх особистих академічних кар'єрах це покоління змушене рухатися типовими радянськими шляхами: здобувати ступінь кандидата та доктора наук, у викладанні підтримувати тематичний, а не проблемний підхід, шукати прихильності керівництва, а не визнання у науковому світі.

Якщо перший шлях означав би імплантацію структури, то другий – трансформацію чинних структур ізсередини через залучення нових людей. Тут виходом могла би стати свідомо політична перекваліфікація місцевих викладачів і залучення до університетів випускників західних шкіл, які готові нострифікувати свої дипломи в Україні. Але для цього потрібне не тільки бажання ректорів мати у своєму колективі таких спеціалістів, але й зрозуміла перспектива кар'єрного росту, чого навіть найвідкритіші до змін університети запевнити не можуть. Без нострифікації диплома наукову кар'єру в Україні зробити неможливо. А без ліквідації цієї норми поштовх до реформування української освіти також неможливий. Жоден із міністрів освіти в Україні не наважився чи не зміг подолати опору тих, хто виступає за збереження цієї

норми. Якщо талановита молодь після здобуття освіти на Заході і хоче працювати в Україні, то абсурдна процедура нострифікації перешкоджає їм у цьому. Підтримки цих людей на місцях майже немає, тому й амбітні магістри і доктори шукають можливостей у тих інституційних середовищах, де вони отримали освіту. Так суспільства обмеженого доступу, яким є Україна, втрачають науковий потенціал, а суспільства відкритого доступу їх здобувають.

Другий шлях виглядає реалістичнішим чи, сказати б, менш проблематичним, хоча набула інерції й інституційні обмеження певності не додають. Проблема тут є те, що типові інститути і практики є тривкішими і дієвішими, ніж будь-які нові. Щоб змінити ці практики, потрібні свідомі зусилля всіх зацікавлених гравців: ректорів, деканів, завідувачів кафедр

Дмитро Шевчук
Сучасна політична філософія
Острів: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012

Поняття політичної філософії в українському гуманітарному просторі не так популярне, як, скажімо, у Франції, Італії чи США, тож Дмитро Шевчук у передмові до своєї праці про цей феномен указує на множинність його тлумачень та інтерпретацій, а особливо наголошує на необхідності філософського підґрунтя політики та політичного як своєрідного порятунку від буденного поневолення: «Філософування ж може нас звільнити від цієї зацікленості, окреслюючи своєрідний простір свободи. У цьому сенсі можемо говорити, що філософія політики – це також і своєрідна політика філософії, що спрямована на досягнення свободи». Цікаво, що водночас філософія є порятунком для індивіда від поневолення самої ж політики, в основі якої має бути філософський світогляд.

Докладніше про сутність політичної філософії йдеться у першому розділі «Проблеми». Автор окрім іншого звертає увагу на проблеми міту, релігії, постполітичного позасвідомого, ідеології та утопії. Помітно, що для Шевчука постполітичне є основою і для огляду провідних філософських, культурологічних, соціальних проєктів, і для конструювання власної наукової позиції. Однак помітний і певний скепсис щодо постполітичної ситуації у світі, котра пропонує плюралізм, відсутність чітких меж поміж секторами реальності та її, загалом, свавільна інтерпретації. Не випадково згадано Ганну Арендт, яка чи не вперше зафіксувала розрив політичної філософії із традицією. У ситуації, коли політична теорія випереджає політичну реальність, каже

Дмитро Шевчук, «народжується концепт постполітичного, бо виникає прагнення вийти поза межі актуального стану речей, поза межі політики». Вітім, а чи не є постполітичне теоретичною абстракцією, продуктом ігор та «лабораторії концептів»? Зрештою, автор сам відповідає: постполітика є результатом проєкту постмодерну та часу, в якому вона здійснюється.

У наступному розділі розглянуто основні напрямки політичної філософії: неомарксизм, сучасний лібералізм, комунітаризм тощо. Всі вони достатньо відомі, але, вписані у контекст політичної філософії, актуалізують альтернативний погляд на усталені речі. Важливо, що в жодному з пропонованих філософських та ідеологічних напрямів не випущено огляд постатей чільних теоретиків, а також детально розглянуто менш популярних авторів. Така стратегія має зацікавити обидві аудиторії – студентів і спеціалістів, яким пропонувано відповідний спосіб систематики політичної філософії.

Приймачевий розділ фокусується на теоріях та концептах окремих мислителів, які так чи так можуть бути вписані в матрицю політичної філософії. Власне, автор пропонує читача: а чи можна Славоя Жижка чи Джорджо Агамбена вважати представниками політичної філософії? Що конкретного змінюють відповідні філософські (Юрген Габермас), естетичні (Жак Рансьєр), агоністичні (Шанталь Муф, Джон Грей), антропологічні (Ханна Арендт), психоаналітичні (Славой Жижек) чи ідеологічні (Фредрик Джеймісон) проєкти у розумінні політичного? До запропонованих авторів хотілось би додати представників постколоніальної філософії, бодай найвідоміших: Гомі К. Багбу, Гаятрі Співак, Едварда Саїда.

Шевчукова праця є цілісним і послідовним текстом. Розуміючи спірність поняття політичної філософії, виділено шість розділів для осмислення цієї проблеми, що є чи не основною перевагою книжки. Добрий стиль письма, гнучке рефлексивне мислення, сповнене наукових сумнівів і пропозицій, перетворюють працю із навального посібника у повноцінну наукову пригоду, де, можливо, остаточно істинна відповідь не завжди знайдеться, однак, натомість, є постійне запитування, припам'ятовування для будь-якого філософського мислення.

Максим Карпович

і викладачів. Втім, виглядає так, що у більшості випадків саме викладачам доводиться долати опір решти учасників. Подолання опору можливе, якщо знати, що і як робити. Тут цілком доречними могли би стати Куцеліні вказівки, що стосуються опанування сучасних методів досліджень, відмови від опису і перехід до пояснення дійсності, орієнтація як на класичні праці, так і на останні дослідження. Слід змінити і спосіб викладання – відмовлятися від репродуктивного, тематичного викладу і переходити до проблемного. Зміни у цих напрямках комусь можуть здатися надважкими, проте вони такими не є. Зі свого досвіду знаю, що їх можна впровадити протягом трьох-п'яти років.

Академічне середовище здатне виникати і спонтанно. Кожен, хто працює в університеті, може бути творцем і учасником такого середовища. Пригадаймо собі випадок, коли дискусія, якою вона не йшла у форматі «хто мудріший», підготувала до появи нових питань, пропонувала новий погляд на усталені речі, тобто відкривала нову дійсність.

Суттю академічного середовища є неспинна дискусія. Формами такої дискусії в університеті є проблемне

читання лекцій, семінар, презентація, круглий стіл, конференція тощо. Інтенсивна наукова комунікація у професійних журналах та ЗМІ є проявами присутності академічного середовища у публічному просторі. Чим більше осередків наукової дискусії виникає, тим ширшим є академічне середовище. Чим інтенсивнішою є наукова і публічна комунікація, тим академічне середовище є глибшим.

Отже, починати варто з малого:

1) Повернути живу дискусію в аудиторію. Така дискусія має починатися з критичної оцінки текстів (теорій) і продовжуватися перевіркою їх придатності для пояснення дійсності.

2) Започаткувати науковий семінар на катедрі, де викладачі й аспіранти презентували би свої дослідження.

3) Створити дослідницький осередок – центр, лабораторію, школу, який виводив би результати досліджень у публічний простір.

У багатьох університетах ці інститути вже є, але важливо, щоб вони були реальними осередками наукової комунікації. Якщо мікро-академічні спільноти розпочнуть і поглиблють наукову комунікацію, встановлять стандарти наукових досліджень, це має призвести до покращення якості наукової продукції.

Коли кількість живих осередків переїде певну межу, можна очікувати на появу справжнього професійного журналу, а потім і на появу дієвої асоціації, що сприяли б залученню українських дослідників до світової наукової спільноти. Умовою успішної інтеграції має бути перехід на мову міжнародної комунікації. Доки ми не почнемо писати тексти англійською мовою і напругу спілкуватися з фахівцями з інших країн, шансів на інтеграцію майже немає. Приклади успішної інтеграції «периферійних» у сенсі географічного розташування центрів є скандинавські чи японські наукові установи, що друкують свої видання двома мовами.

Питання про те, які проблеми вивчати, загальні чи локальні – одногозначного розв'язку не має. З Вашингтона виглядає так, що загальні є важливішими. Проте чи можливо в Україні «вистрибнути» на глобальний рівень? Теоретично так, але ж досвід тих самих США каже нам, що процес «розгону» тривалий. Глобальною західна англомовна політична наука почала ставати після Другої світової війни, коли відбулася зміна дослідницької парадигми. Чому ми дізнаємося про себе більше з праць західних авторів? Напевно тому, що їхні роботи

є власне дослідженнями, що пропонують новий погляд на усталені речі. Можна поставити питання по-іншому: чи можна дізнатися про одне явище, присутнє у багатьох випадках, якщо ми не знаємо, як це явище виявляє себе в одному випадку? Однозначної відповіді тут немає тому, що пояснення може будуватись як індуктивним, так і дедуктивним шляхом. Україна, як і більшість посткомуністичних і пострадянських країн, є добрим «полігоном» чи природною лабораторією, що дає змогу перевіряти вже дані пояснення і пропонувати нові. Тому цей заклик іще не на часі. Ми не можемо ставити глобальних питань, доки не зрозуміємо, де ми є і що з нами відбувається. Це, однак, не означає, що ми повинні «замикатися» лише на Україні. Порівняльні регіональні дослідження, як і спеціалізації на окремих регіонах, можуть стати перехідною ланкою від локальних до глобальних питань.

Висловлені думки є запрошенням до розмови про пошук шляхів подолання занедбаного стану політичної науки, творення живого академічного середовища і покращення якості політичних і соціальних досліджень. Якщо ми самі собі не допоможемо, тут нам ніхто не допоможе. □

Osteuropa
2012, № 3

Окрім заявленої провідної теми – опозиції Російської Федерації та Центральної Азії, берлінське видання у беззастовому числі, що має назву «Польові дослідження. Спогади в Центральній Азії, влада в Росії», у двох великих розділах порушує широкі питання: від парламентських виборів у Словаччині до китайської міграції та міжнародної журналістики. Втім, «ліричні відступи» не шкодять ані цілісності китайського сприйняття, ані, з іншого боку, неупереджено-відстороненому поглядові німецької експертної команди на російсько-азійські проблеми.

Швейцарський історик і соціолог Бенно Енкер вважає, що нинішня політична ситуація в Росії лише здається прозорою та очевидною. Попри «стабільність» влади Володимира Путіна, російська політична система дійшла межі, за якою настає крах. Правова легітимність слабшає, досягнення останнього десятиріччя щодо модернізації країни втрачено. Залишається невирішеною проблема структурної слабкості державного капіталізму, руйнується вертикаль влади. Демократія перебуває в ста-

ні клінічної смерті, бо можливості суспільних протестів вичерпано.

Російська масова ксенофобія, спрямована на китайців, – тема диспусу експерта з Фрайбурга Зерена Урбанскі «Відплив замість припливу. Китайські мігранти на російському Далекому Сході». Автор відзначає вкоріненість страху перед «жовтою небезпечкою» та його загострення в прикордонних областях Росії у 1990-х роках. Проте панікувати немає підстав: кількість китайських мігрантів набагато менша, ніж це стверджує оголошувана статистика, здебільшого вони займаються торгівлею і не можуть залишитися в Росії назавжди.

Берлінська журналістка Гема Першген на прикладі власної батьківщини аналізує сучасний стан міжнародної журналістики. Здавалося б, світова глобалізація мала би посилити позиції репортерів, акредитованих за кордоном. Натомість преса, й не тільки німецька, дедалі провінціалізується. Через зменшення прибутків від реклами та брак інвестицій міжнародна тематика відсувається на маргінес. Зокрема, щораз меншає німецьких медій, які зацікавлені мати постійного кореспондента у Москві.

Стаття бременського історика Вольфганга Айхведе «Біографія століття. Спадок Льва Копелева» долає до російського річчя український струм, адже видатний літературознавець-германіст, критик, дисидент і правозахисник народився в Києві, а університетські студії розпочинав у Харкові. Айхведе відзначає глибокий вплив Копелева на політичну культуру ФРН. Він написав історію німецьких ув'язнень про Росію, а його особистість, спосіб життя, тексти, вміння боротися за правду та мати мужність протестувати стали своєрідним утіленням гуманізму ХХ століття.

Соціологія із Братислави Ольга Гарфашова прогнозувала результати безрезультатних парламентських виборів у Словаччині. На них перемогла ліва партія Smer, яка й створила однопартій-

ний уряд на чолі зі своїм лідером Робертом Фіко. Той, бувши прем'єром у 2006–2010 роках, провадив лівий популістський курс, але нині політика партії зазнає змін. Майбутнє покаже, чи буде партія діяти як соціал-демократична, особливо в питаннях демократії та права і захисту меншин.

Другий розділ числа, присвячений країнам Центральної Азії, відкриває стаття гамбурзького історика і політолога Рудольфа Марка. Російське вторгнення до Центральної Азії, констатує він, зазвичай розглядають як наслідок Кримської війни та відповідь на британський імперіалізм, хоча насправді завоювання почалося не в XIX столітті, а ще за Петра I, і мало жорстку логіку: Росія змагалася за доступ до світової торгівлі, мріяла стати посередником між Азією та Європою, а зараз розширити власну територію.

Другий допис, у якому фігурує Україна, – «Жерти без злочинців. Спогади про Голод 1932–1933 років у Казахстані та Україні» берлінського історика Роберта Кіндлера. На відміну від України, де Голодомор став невилучним складником національної ідентичності, в Казахстані значущого суспільного обговорення голоду 1932–1933 років не відбулося. Але єдине обидві країни шпекання образу «жертви без злочинця».

Берлінський історик Кристіан Тайхман, не заперечуючи, що приватний щоденник – доволі суперечливе документальне джерело, все-таки знаходить багато цінного у записках киргизського чиновника сталінської доби Юсуфа Абдрахманова. Сторінка за сторінкою коментатор простежує поступове відчуження палкого комуніста Абдрахманова від нового політичного ладу, аналізує зафіксовані тут приклади безжальної жорстокості в механізмах утвердження диктатури. Не дивно, що зрештою киргизський чиновник і сам став жертвою режиму.

Фрайбурзький професор Тим Енкенганс звертає погляд на Таджикистан і за-

уважує, що тамтешня пострадянська історіографія, яка виводить «автентичну» таджицьку ідентичність із давнього мітичного минулого, далі базується на радянських історичних коншєнціях. Водночас уряд країни утримує монополію на інтерпретацію руйнівної громадянської війни 1992–1997 років. Після періоду замовчування, коли домінувала риторика національної єдності, від середини 2000-х президент Амомалі Рахмон проголошує себе переможцем у громадянській війні. Лише недавно незалежні медіа поставили ці заяви під сумнів.

Історик Аскар Джумашев і берлінський культуролог Томас Лой міркують над долею Каракалпакстану – автономного утворення у складі Узбекистану. 1991 року президент Узбекистану Іслам Каримов заклав камінь у фундамент «майбутньої столиці Каракалпакстану» на краю пустелі Кизилкум. До сьогодні збудовано лише каркас будівлі парламенту республіки. Те, що на перший погляд видається абсурдним, насправді має символічний зміст: 80-й кілометр на південь від Нукуса, дійсної столиці Каракалпакстану, позначає межу між частинами республіки, населеними каракалпакськими казахами та узбеками. Вчинок Каримова – це завуальована відмова визнати незалежність Каракалпакстану, що цілком у дусі радянської національної політики та нинішнього авторитарного режиму.

Флорентійського історика Тобіаса Рунпрехта зацікавила визначна колекція радянського авангардного мистецтва в Республіканському Державному художньому музеї Нукуса. Починаючи від 1960-х років, засновник музею в узбецькій провінції Ігорь Савіцький зумів зібрати по всьому Радянському Союзу 15 тисяч полотен – нагадування про поколишніх художників, які стали жертвами сталінської культурної політики.

Людмила Беззубенко,
Юлія Бентя